

מצוות הישיבה בארץ ישראל

שאל דוד בוצ'קן¹

ארץ ישראל עומדת במרכז התורה: לדברי רש"י (בראשית א, א) היא הסיבה לכל פרשיות ספר בראשית. הציווי הראשון אל אברהם אבינו הוא ללכת "אל הארץ אשר אראך" (בראשית יב, א), וכך גם הדיבור השני והשלישי לאברהם עוסקים בארץ הקדושה (יב, ז; יג, יד). ה' מבטיח את הארץ לאברהם ליצחק וליעקב, ואף מטרת יציאת מצרים היא 'והוצאתי... והצלת... וגאלתי... ולקחתי אתכם לי לעם וקיימתי לכם לא-להים... והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם ליצחק וליעקב ונתתי אתה לכם מורשה' (שמות ו, ח). ספר דברים וחלקים גדולים מספר ויקרא עוסקים בהכנה לקראת הכניסה לארץ, ובאופן כללי אנו רואים מהתורה כי ארץ ישראל היא עקרון יסודי ביהדות.

אמנם כאשר אנו מתבוננים במשנה ובתלמוד אנו רואים כי מקומה של ארץ ישראל בהם איננו כה מרכזי: סדר זרעים (עליו יש תלמוד ירושלמי בלבד) עוסק ב'מצוות התלויות בארץ'², אך לא במעלת הארץ. יש בתלמוד קטעים מפוזרים על חשיבותה של הארץ, אך אין בכך עיסוק מרכזי כפי שיש בתורה שבכתב. דברי חז"ל אודות קדושתה ומעלותיה אינם חורגים מדבריהם על עניינים חשובים אחרים.

מה פשר הדבר? מדוע ישנו פער שכזה בין התורה שבכתב לבין התורה שבעל פה?

הבדל דומה אנו מוצאים בין שני עמודי היהדות – הרמב"ם והרמב"ן – בנוגע ליחס לארץ ישראל. מבט כללי על שיטת הרמב"ן מעלה כי ארץ ישראל נחשבת לעמוד יסודי באמונה. הרמב"ן מדגיש פעמים רבות בפירושו לתורה את מעלות הארץ, מסביר כי מתגלה בה השגחה מיוחדת של הבורא (ויקרא יח, כה), וכי למצוות המתקיימות בה יש מעלה מיוחדת (דברים יא, יח). לעומת זאת בדברי הרמב"ם מעלתה של ארץ ישראל נזכרת בכמה מקומות ב'יד החזקה' וב'מורה נבוכים', אולם היא איננה תופסת מקום מרכזי באופן מובהק³.

ההבדל בין הרמב"ם לרמב"ן ניכר גם ביחסם למצוות ישיבת ארץ ישראל: הרמב"ם אינו מונה מצווה זאת בין תרי"ג המצוות, והרמב"ן משיג עליו באריכות (השגות הרמב"ן על ספר המצוות לרמב"ם, שכחת העשין, מצוה ד):

מצוה רביעית שנצטוונו לרשת הארץ אשר נתן האל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב, ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה. והוא אמרו להם 'והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה והתנחלתם את הארץ'. וזו היא שהחכמים קורין אותה 'מלחמת מצוה'... ואל תשתבש ותאמר כי המצוה הזאת היא המצוה במלחמת שבעת עממים שנצטוו לאבדם שנאמר 'החרם תחרימם', אין הדבר כן, שאנו נצטוונו להרוג האומות ההם בהלחמם עמנו ואם רצו להשלים נשלים עמהם ונעזבם בתנאים ידועים אבל הארץ לא נניח אותה בידם ולא ביד זולתם מן האומות בדור מן הדורות. וכן אם ברחו האומות ההם מפנינו והלכו להם... נצטוונו אנחנו לבוא בארץ ולכבוש המדינות ולהושיב בה שבטינו. וכן אחרי הכריתנו את העממים הנזכרים אם רצו אחר כן שבטינו לעזוב את הארץ ולכבוש להם

¹ בעריכה של הרב שמואל ישמח שליט"א וכן ההערות החשובות הם פרי עבודתו.

² מבחינה מסויימת גם קדשים וטהרות עוסקים בביהמ"ק, שהוא מרכזה של א"י, כלומר חצי התלמוד עוסק במצוות הקשורות לקדושת הארץ.

³ נביא כאן הלכות ברמב"ם המוכיחות את חשיבותה של מצות ישוב הארץ בהלכה בעיני הרמב"ם: הלכות תפילה פ"ה ה"ג, הלכות תפילין ומזוזה פ"ה ה"י, הלכות שבת פ"ו ה"א, הלכות קידוש החודש פ"א ה"ח, הלכות מגילה פ"א ה"ה, הלכות אישות פ"ג ה"ט, הלכות שכינים פ"ו ה"ב, הלכות עבדים פ"ח ה"ט והלכות מלכים פרק ה ועוד.

את ארץ שנער או את ארץ אשור וזולתם מן המקומות אינם רשאים. שנצטוינו בכיבושה ובישיבתה. וממאמרם 'מלחמת יהושע לכבש' תבין כי המצוה הזו היא בכבוש... נצטוינו בכיבוש בכל הדורות.

כיבוש וישיבה:

לפני שנדון בהבדל שבין הרמב"ן לרמב"ם, נבחין כי ישנו גם דמיון ביניהם: הרמב"ן פותח את דבריו במצוות הציבור לכבוש את הארץ ולהושיב בה את שבטי ישראל, ומסיים בכך שישנו חלק נוסף למצוה – חובתו של כל יחיד ויחיד לדור בארץ:

ואומר אני כי המצוה שהחכמים מפליגין בה והיא דירת ארץ ישראל עד שאמרו ש'כל היוצא ממנה ודר בחוצה לארץ יהא בעיניך כעובד עבודה זרה', שנאמר 'כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים' וזולת זה הפלגות גדולות שאמרו בה - הכל הוא ממצות עשה הזה שנצטוינו לרשת הארץ ולשבת בה. אם כן היא מצות עשה לדורות מתחייב כל יחיד ממנו ואפילו בזמן גלות...

לכשנכתוב בדברי הרמב"ם (הלכות מלכים פרק ה) נמצא בהם מבנה דומה:

הלכה א: אין המלך נלחם תחלה אלא מלחמת מצוה, ואי זו היא מלחמת מצוה זו מלחמת שבעה עממים, ומלחמת עמלק, ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם, ואחר כך נלחם במלחמת הרשות והיא המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו. הלכה ב: מלחמת מצוה אינו צריך ליטול בה רשות בית דין, אלא יוצא מעצמו בכל עת, וכופה העם לצאת, אבל מלחמת הרשות אינו מוציא העם בה אלא על פי בית דין של שבעים ואחד. הלכה ג: ופורץ לעשות לו דרך ואין ממחין בידו... הלכה ד: מצות עשה להחרים שבעה עממים... הלכה ה: וכן מצות עשה לאבד זכר עמלק... הלכה ו: כל הארצות שכובשין ישראל במלך על פי בית דין, הרי זה כבוש רבים והרי היא כארץ ישראל שכבש יהושע לכל דבר, והוא שכבשו אחר כבוש כל ארץ ישראל האמורה בתורה.

ההלכות בהם פתח הרמב"ם הם הלכות כיבוש הארץ ע"י הציבור, ע"י מלך ישראל וצבאו. לעומת זאת ההלכות הבאות עוסקות בחובתו של יחיד ליישב את הארץ:

הלכה ז: ומוותר לשכון בכל העולם חוץ מארץ מצרים... הלכה ט: אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם, אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן העכו"ם ויחזור לארץ, וכן יוצא הוא לסחורה, אבל לשכון בחוצה לארץ אסור אלא אם כן חזק שם הרעב... ואף על פי שמותר לצאת אינה מדת חסידות שהרי מחלון וכליון שני גדולי הדור היו ומפני צרה גדולה יצאו ונתחייבו כלייה למקום. הלכה י: גדולי החכמים היו מנשקין על תחומי ארץ ישראל ומנשקין אבניה ומתגלגלין על עפרה, וכן הוא אומר כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו. הלכה יא: אמרו חכמים כל השוכן בארץ ישראל עונותיו מחולין, שנאמר ובל יאמר שכן חליתי העם היושב בה נשוא עון, אפילו הלך בה ארבע אמות זוכה לחיי העולם הבא, וכן הקבור בה נתכפר לו, וכאילו המקום שהוא בו מזבח כפרה, שנאמר 'וכפר אדמתו עמו', ובפורענות הוא אומר 'על אדמה טמאה תמות', ואינו דומה קולטתו מחיים לקולטתו אחר מותו, ואעפ"כ גדולי החכמים היו מוליכים מתייהם לשם, צא ולמד מיעקב אבינו ויוסף הצדיק. הלכה יב: לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה עכו"ם ואל ידור בחוצה לארץ ואפילו בעיר שרובה ישראל, שכל היוצא לחוצה לארץ כאילו עובד עבודה זרה...

ברור כי החלק הראשון – המצווה הציבורית – הוא מצווה מהתורה, אולם יש לדון מה תוקפה של המצווה הפרטית על כל אדם ואדם: האם מדובר במצווה מן התורה?

אם נדקדק בלשונו של הרמב"ן נראה כי לשיטתו הדברים אינם חד משמעיים: הרמב"ן פותח במצוה הציבורית, וממשיך 'ואומר אני' - כלומר שיש כאן דבר חידוש שלו – 'כי המצוה שחכמים מפליגים בה, והיא דירת ארץ ישראל... הכל הוא ממצות עשה הזה שנצטוונו לרשת הארץ ולשבת בה'⁴. ייתכן שכוונתו לומר שהמצוה על כל אדם לשבת בארץ ישראל היא חלק ממצוות התורה, אולם נראה יותר כי כוונתו אחרת: ישנה מצוה ציבורית על עם ישראל לכבוש את הארץ ולשבת בה, ומשום כך ציוו חכמים על כל אדם לשבת בה, שהרי אם כל אדם בודד לא ישב בארץ ישראל תבטל המצווה מדאורייתא שמוטלת על העם ליישב את הארץ⁵. כל יהודי ויהודי משתתף במצוה הכללית עם עם ישראל ליישב את אדמת הארץ, ולכל אחד יש אחריות כללית לסייע לעם בקיום מצווה זאת⁶.

בכך נבין את ההיתר המיוחד שראינו ברמב"ם בנוגע למצוות יישוב הארץ:

אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם, אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן העכו"ם

ויחזור לארץ

כיצד ייתכן כי יתירו לאדם לעבור על מצוות עשה כדי ללמוד תורה או לישא אשה?! האם בכדי לשאת אשה מותר לאדם להימנע מתקיעת שופר בראש השנה או מחובתו להניח ציצית בבגדו?!

אם מצוות יישוב הארץ מוטלת על כל אדם ואדם הרי שהתמיהה עומדת בעינה, אולם לדברינו הדבר מובן: המצוה אינה מוטלת על היחיד אלא עליו מוטל רק לסייע לציבור לקיים את המצוה, ומשום כך אדם שיש לו סיבה מיוחדת יכול להימנע מסיוע זה בהתאם להדרכותיהם של חכמים, ולהותיר את קיום המצוה לאנשים אחרים שבזכותם יקיים העם את המצווה.

מעתה נוכל להבין דבר נוסף: אחד ההיתרים ברמב"ם ליציאה מארץ ישראל הוא יציאה כדי 'להציל מן העכו"ם'. היה ניתן להבין כי כוונת הדברים היא למצב בו הגויים מצייקים ליושבי הארץ ופוגעים בהם, אולם מרן השולחן ערוך מסביר ב'כסף משנה' כי כוונת הדברים היא ליהודי שנכסיו המצויים בחוץ לארץ עומדים בסכנת פגיעה:

בפרק קמא דעבודה זרה (דף י"ג) תניא 'ואם היה כהן מיטמא בחו"ל לדון ולערער עם העכו"ם' וכו'...ומה

שכתב 'ולהציל מן העכו"ם' הוא לדון ולערער עם עכו"ם שכתבתי בסמוך. ומה שכתב 'ויחזור לארץ' כלומר

אבל אפילו לשום אחד מאלו הדברים לא יצא לחו"ל להשתקע שם

מדוע ההיתר אינו נוגע לאדם שגויי ארץ ישראל מצייקים לו? אם כל יהודי שגויי ארץ ישראל יציקו לו יעזוב את הארץ הרי שגם שכניו יעשו כך, יישובו יתרוקן, והדבר יגרום לביטול המצווה הציבורית. מצוות יישוב הארץ כוללת בהכרח גם מוכנות לסבול ייסורים עבור ישיבתה, ולכן כל אדם צריך להתאמץ עבור כך בכדי שהציבור יזכה לקיים את המצווה. לעומת זאת כאשר אדם יושב בארץ ישראל ויש איום על נכסיו הנמצאים בחו"ל הרי שמותר לו לצאת מהארץ ולהצילם, שהרי שאר היהודים שסביבו אינם נמצאים בהכרח במצב דומה, ולכן גם אם הוא עצמו יצא מהארץ הרי ששכניו וחבריו יישארו בה ויסייעו בכך לקיום המצווה הציבורית.

⁴ ראה גם לשונו בביאורו לתורה במדבר לג, נג: "והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אתה - על דעתי זו מצות עשה היא, יצוה אותם שישבו בארץ ויירשו אותה כי הוא נתנה להם, ולא ימאסו בנחלת ה'. ואלו יעלה על דעתם ללכת ולכבוש ארץ שנער או ארץ אשור וזולתן ולהתישב שם, יעברו על מצות ה'. ומה שהפליגו רבותינו במצות הישיבה בארץ ישראל ושאסור לצאת ממנה... - בכאן נצטוונו במצוה הזו, כי הכתוב הזה היא מצות עשה".

⁵ במאמר זה כינינו את מצות הציבור כ'כיבוש' ארץ ישראל, ואת חובת היחיד כ'יישוב' ארץ ישראל. מינוחים אלו מתחלפים בהתאם לכל דור ודור, ובזמן חז"ל המצווה הציבורית כונתה 'יישוב' ארץ ישראל והמצוה הפרטית כונתה 'ישיבת' ארץ ישראל (כמו שכתב בשו"ת רשב"ש סי' א).

⁶ גכעין זה ביאר בדברי הרמב"ן גם הרצ"ה קוק (לנתיבות ישראל, מהד' ירושלים תשל"ט, ה"ב עמ' קנח, מאמר 'מזמור יט למדינת ישראל'), וראה בספר 'נחלת יעקב' לרב יעקב זיסברג ח"א עמ' 42.

על פי דרכינו ניתן ללמד זכות על אלו שלא זכו לעלות לא"י. רבים התבטאו כנגד תופעה זאת, וכנגד ההשתקעות על אדמת נכר, אולם ניתן לסנגר עליהם: מצוות יישוב הארץ מוטלת על העם, והיחיד רק צריך לסייע לעם לקיימה. כאשר אין כאן התיישבות כאומה אזי אין כל יחיד חייב מן התורה להתאמץ ולשבת בארץ⁷.

כפי שהעלנו מצוות יישוב הארץ היא מצווה ציבורית וכללית. הדבר אינו מפחית את אחריותו של היחיד, אלא להיפך: ליחיד אין רק אחריות אישית להתיישב בארץ אלא אחריותו רחבה יותר - אחריות כללית הנוגעת לכלל האומה. אדם שעולה לארץ ישראל מתקשר לכלל ישראל, ומקיים יחד עם העם כולו את המצווה הכללית הזאת. דבר זה מתאים למהותה של א"י, בה כל יהודי אינו עומד עוד בפני עצמו ודואג לעולמו הפרטי. בארץ ישראל יש מדינה יהודית, ויש אחריות ציבורית משותפת לקיום רצון ה'.

הסברו של ה'מגילת אסתר':

ראינו כי הן לפי הרמב"ן והן לפי הרמב"ם יש מצווה ציבורית לשבת בארץ ישראל. מאידך ראינו כי הרמב"ם לא מנה מצווה זאת ב'ספר המצוות' שחיבר. הרמב"ן אכן השיג על הרמב"ם, כפי שהבאנו, אולם יש להבין מה טעמו של הרמב"ם.

אחד מראשוני האחרונים, בעל ה'מגילת אסתר' (שכחת העשין שם), מסביר כי הרמב"ם מונה רק מצוות הנוהגות לדורות (פתיחה לספר המצות, השורש השלישי) ולדעת הרמב"ם מצוות יישוב א"י קיימת רק בזמן המקדש:

נראה לי כי מה שלא מנא הרב הוא לפי שמצות ירושת הארץ ושיבתה לא נהגה רק בימי משה ויהושע דוד וכל זמן שלא גלו מארצם, אבל אחר שגלו מעל אדמתם אין מצוה זו נוהגת לדורות עד עת בוא המשיח. כי אדרבא נצטוינו לפי מה שאמרו בסוף כתובות (דף קיא) שלא נמרוד באומות ללכת לכבוש את הארץ בחזקה, והוכיחו מפסוק השבעתי אתכם בנות ירושלים וגו', ודרשו בו שלא יעלו ישראל בחומה. ומה שאמר הרמב"ן שהחכמים אמרו כי כבוש הארץ היא מלחמת מצוה, זהו כאשר לא נהיה משועבדים לאומות. ומה שאמר עוד שהחכמים הפליגו בשבח דירת הארץ, זה דוקא בזמן שבית המקדש קיים, אבל עכשיו אין מצוה לדור בה... שבודאי מצוה זו אינה נוהגת אחר חורבן הבית שיבנה במהרה בימינו⁸ מה ההגיון לומר שמצווה זו תלויה בקיום המקדש? ניתן להבין את הדבר כאשר מתבוננים בעונש על חטא המרגלים (במדבר פרק יד):

...חַי אֲנִי נְאֻם יי אִם לֹא כִּאֲשֶׁר דִּבַּרְתֶּם בְּאָזְנֵי כֵן אֶעֱשֶׂה לָכֶם: בַּמִּדְבָּר הִזָּה יִפְלוּ פְגָרֵיכֶם וְכָל פְּקֻדֵיכֶם לְכָל מִסְפָּרְכֶם מִבְּנֵי עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמֵעֵלָה אֲשֶׁר הִלִּינְתֶם עָלַי: אִם אַתֶּם תָּבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת יְדֵי לְשׁוֹן אַתֶּם בָּהּ כִּי אִם כָּלֵב בֶּן יִפְנֶה וַיְהוֹשֶׁעַ בֶּן נֹון... בְּמִסְפַּר הַיָּמִים אֲשֶׁר תִּרְתֶּם אֶת הָאָרֶץ אַרְבָּעִים יוֹם יוֹם לְשָׁנָה יוֹם לְשָׁנָה תִּשְׂאוּ אֶת עֹנֹתֵיכֶם אַרְבָּעִים שָׁנָה... וַיִּשְׁכְּמוּ בִבְקָר וַיַּעֲלוּ אֶל רֹאשׁ הַהָר לְאֹמֶר הִנֵּנוּ וְעַלֵּינוּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר יי כִּי חֲטָאנוּ: וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לָמָּה זֶה אַתֶּם עֹבְרִים אֶת פִּי יי וְהוּא לֹא תִצְלַח: אֶל תַּעֲלוּ כִּי אִין יי בְּקִרְבְּכֶם וְלֹא תִנְגַּפוּ לִפְנֵי אֲבֹיְכֶם... וַיַּעֲפֹלוּ לְעֹלוֹת... וַיֵּרֶד הָעַמְלֵקִי וְהַכְּנַעֲנִי הַיֹּשֵׁב בְּהָר הַהוּא וַיִּכּוּם וַיִּכְתּוּם עַד הַחֲרָמָה

העונש על המאסה בא"י הוא... לא לעלות לא"י! מה פשר הדבר? האם מי שיחלל שבת ייענש בכך שנחייב אותו לחלל עוד 40 שבתות?! מכאן אנו למדים שכאשר אנו גולים בארץ ישראל בגלל עוונותינו אזי המצווה לעלות אליה בטילה. רק כשאנו ראויים למעלתה הגדולה אזי חובתנו ליישבה.

⁷ משום כך ירמיהו התנגד לירידת עם ישראל מהארץ לאחר החורבן, אולם כאשר הם ירדו הצטרף אליהם ירמיהו (ספר ירמיהו, פרקים מב-מג).

⁸ וכן נקט ר' צדוק הכהן מלובלין ('דברי סופרים' אות יד), וראה גם שו"ת ישועות מלכו (יו"ד, סי' סה).

הטעמנו מעט את דברי המגילת אסתר אך יש לשים לב לקשיים בדבריו, עליהם עמדו כמה מהאחרונים⁹: כיצד ייתכן לומר שלדעת הרמב"ם אין בימינו מצוה של יישוב הארץ, והלא ראינו בהלכות מלכים' שלדעת הרמב"ם יש מצוה של כיבוש הארץ ויישובה? ניתן לתרץ שדברי הרמב"ם בהלכות מלכים עוסקים רק בזמן שהמקדש קיים, אך יש בכך דוחק רב¹⁰. נציע לפיכך הסבר אחר, אך נקדים לכך עיון בסתירה שקיימת בתוך דברי המגילת אסתר עצמו:

"אין מצוה זו נוהגת לדורות עד עת בוא המשיח... כאשר לא נהיה משועבדים לאומות... בזמן שבית

המקדש קיים"

מתי חלה מצוות יישוב הארץ – בזמן המשיח או בזמן שיבנה המקדש או שמא די בכך שתהיה לנו עצמאות ולא נהיה משועבדים תחת האומות?!

נראה שלדעת המגילת אסתר המדד העיקרי הוא השעבוד תחת האומות: מצב של שעבוד אינו מאפשר לנו לכבוש את הארץ, וממילא במצב שכזה לא חלה החובה הציבורית לכבוש את הארץ. המגילת אסתר קישר זאת אמנם גם לבנין המקדש ולביאת המשיח, אך הסיבה לכך פשוטה – היה ברור ל'מגילת אסתר' שהמשיח הוא זה שיוציא אותנו מן הגלות. הוא לא העלה על דעתו מצב בו ישנה גאולה בלי שמתגלה המשיח ובונה את המקדש.

מעתה ייתכן שיש בידנו פתרון לשאלה שהעלנו: לדעת המגילת אסתר' בזמן החורבן אין מצוות כיבוש הארץ, שהרי הדבר אינו אפשרי, וממילא גם החיוב מהתורה על כל יחיד לשבת בארץ ולסייע במצוה הציבורית אינו קיים, אולם למרות זאת נותר חיוב מדרבנן לכל יחיד ליישב את הארץ, וזהו החיוב שמופיע בהלכות מלכים לרמב"ם¹¹. הרמב"ם עצמו עלה לארץ ישראל¹², וקיים בכך את המצווה, אולם לדעת המגילת אסתר' אין זו אלא מצוה מדרבנן.

נראה שהמגילת אסתר' יסכים כי בימינו, כאשר שוב איננו משועבדים תחת האומות, שבה המצוה מן התורה לחול, ויישוב ארץ ישראל שתוקפו היה מדרבנן חוזר להיות מצוה מדאורייתא.

הסברים נוספים בשיטת הרמב"ם:

רבים העירו כי דברי המגילת אסתר' דחוקים, ופירשו את השמטת הרמב"ם באופן אחר:

יש שהסבירו שמצוות יישוב הארץ היא מצוה כללית, והרמב"ם נאמן לדבריו בפתיחת ספר המצוות (השורש הרביעי), שם הגדיר כי בתרי"ג המצוות לא כלולים מצוות כלליות. הסבר זה מובא ב'אם הבנים שמחה', וכך גם כתב סבי זצ"ל בשם הרב קוק¹³. לכאורה קשה לקבל הסבר זה, משום שההבנה המקובלת למצוה כוללת היא שזו מצוה כללית כמו "ושמרתם את המצוות", או ביטוי שכולל בתוכו כמה איסורים כמו "לא תאכלו על הדם", אבל מצוה יסודית אף שהיא חשובה ביותר נמנית במניין המצוות, כגון מצות "אנוכי ה' א-לוהיך".

⁹ ראה שו"ת אבני נזר (יו"ד סי' תנד); 'ויאל משה' (מאמר יישוב הארץ, סימן ב); ועוד. הספר 'קונטרס מצות ישיבת ארץ ישראל' לרב בלומברג (וילנא תרנ"ח, ובמהדורה חדשה אור עציון תשנ"ט) עוסק בהשגות על שיטת המגילת אסתר'. רוב האחרונים נקטו למעשה כי יש מצוה מן התורה בישיבת א"י, גם בזמן הגלות, משום שהסבירו כך את דעת הרמב"ם או משום שפסקו כדעת הרמב"ם (ראה פתחי תשובה אה"ע"ז עה, יג; אגרות משה יו"ד ח"ג סי' קכב, ועוד). לסיכום הדעות ראה ב'נחלת יעקב' לרב זיסברג (ח"א, עמ' 67; 110-132).

¹⁰ בייחוד לאור העובדה שבהל' עבדים (ח, ט, ומשם בשו"ע יו"ד רסז, פד) כתב הרמב"ם שעבד הרוצה לעלות לא"י כופים את רבו לעלות או למכור את העבד לאחד העולים "ודין זה בכל זמן, אפילו בזמן הזה שהארץ בידי עכו"ם". לעוד הלכות ברמב"ם מהם עולה כי המצווה קיימת מן התורה ראה: הלכות אישות פרק יג הלכה כ; הלכות שבת פרק ו הלכה יא (=שו"ע או"ח שו, יא); הלכות שנינים ו, ב; שם ד, י (=שו"ע חו"מ קסה, א).

¹¹ כעין זה ראה ברשב"ש (שו"ת הרשב"ש סי' א) ובפאת השלחן (סי' א, ס"ק יד).

¹² כמובא באגרות הרמב"ם (מהד' הרב שילת) עמ' רכט.

¹³ ספר הזכרון 'יד שאול' עמ' קכ (וכן בציץ אליעזר, ח"ז, סי' מח, פי"ב, בשם הרב קוק, ובעוד ספרים). בדומה לרב קוק תירצו אחרונים נוספים: ר' חיים פלאגי (שו"ת נשמת כל חי, יו"ד, סי' מח), הגר"ע יוסף (יחו"ד, ח"ה, סי' נז), ובציץ אליעזר (ח"ז, סי' מח, פי"ב) בשם תולדות יעקב.

אבי מורי זצ"ל הסביר זאת בסגנון שונה, ולפיו הדברים מובנים יותר: על עצם החיים אין חיוב, אלא רק על התוכן שבו ממלאים אותם. כשם שאדם אינו מצווה לנשום כך האדם אינו מחוייב ביישוב א"י. ארץ ישראל היא המסגרת לקיום המצוות – רק בה מתקיימות כל המצוות התלויות בארץ, ולדברי הרמב"ן גם שאר המצוות מתקיימות בה במדרגה שלימה (רמב"ן דברים יא, יח)¹⁴.

ניתן להציע הסבר נוסף: לפי דברי הרמב"ן שהובאו לעיל, מצוות כיבוש הארץ ומצוות מחיית ז' העממין הן שתי מצוות נפרדות. אולם לפי הרמב"ם יש כאן מצוה אחת:

הלכה א: אין המלך נלחם תחלה אלא מלחמת מצוה, ואי זו היא מלחמת מצוה זו **מלחמת שבעה עממים, ומלחמת עמלק, ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם....**

מדוע הרמב"ם אינו מזכיר שמלחמה שנועדה לכיבוש ארץ ישראל היא 'מלחמת מצוה'? נראה שלדעתו כל מלחמה לכיבוש הארץ כלולה ב'מלחמת שבעה עממין'. בכך גם מובנת לשונו בהלכה ו':

כל הארצות שכובשין ישראל במלך על פי בית דין, הרי זה כבוש רבים והרי היא כארץ ישראל שכבש יהושע לכל דבר, והוא שיכבשו אותה אחר כיבוש כל ארץ ישראל האמורה בתורה....

הרמב"ם לא מסתפק בכך ש"הרי היא כארץ ישראל" אלא הוא מוסיף את המילים "שכבש יהושע". זאת משום שלדעתו ארץ ישראל נכבשה ע"י יהושע וכל כיבוש נוסף הוא חלק ממלחמתו של יהושע בשבעת עמי כנען. כיבוש הארץ, אליבא דשיטת הרמב"ם, אינו מתקיים אלא פעם אחת בלבד – כאשר יהושע כבש את א"י ונלחם בשבעת העממין. לאחר שהארץ נכבשה על ידינו בימי יהושע איננו כובשים אותה שנית. אנו חוזרים אליה בכל פעם שגורשנו ממנה, וממילא צריכים לסלק את אלו שהשתלטו עליה, וזה מה שכותב הרמב"ם שאחת מהמציאויות ל'מלחמת מצוה' היא מלחמה שנועדה להגן מפני הצר שבא עלינו. לפי הרמב"ם מצוות כיבוש הארץ מתחלקת לשני שלבים: שלב הראשון הוא הכיבוש בימי יהושע, והיא המלחמה נגד שבעת עממין, ומכאן ואילך הוא השלב השני הכלול במצוה להגן מן הצר שבא עלינו. הוא לא מנה את מצוות יישוב א"י במנין המצוות משום שהיא כלולה במצוות מחיית ז' העממין¹⁵.

הרמב"ם וארץ ישראל:

ההסברים שהבאנו, כמו גם הסברים נוספים שניתנו לשאלה זאת, משיבים מדוע הרמב"ם השמיט את מצוות יישוב הארץ ממנין תרי"ג המצוות, אולם אין בהם כדי להשיב לשאלה בה פתחנו את מאמרנו: מדוע בדברי הרמב"ם ארץ ישראל איננה תופסת מקום מרכזי? ננסה עתה להשיב לשאלה זאת.

לא נתאוו החכמים והנביאים לימות המשיח, לא כדי שישלטו על כל העולם, ולא כדי שירדו בעכו"ם, ולא כדי שינשאו אותם העמים, ולא כדי לאכול ולשתות ולשמוח, אלא כדי שיהיו פנוין בתורה וחכמתה, ולא יהיה להם נוגש ומבטל, כדי שיזכו לחיי העולם הבא, כמו שביארנו בהלכות תשובה. ובאותו הזמן לא יהיה שם לא רעב ולא מלחמה, ולא קנאה ותחרות, שהטובה תהיה מושפעת הרבה, וכל המעדנים מצויין כעפר, ולא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד, ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים ויודעים

¹⁴ כעין הסבר זה תירצו גם 'הגדול ממינסק' (סיני כרך ו עמ' רי-רכא); שו"ת מלומדי מלחמה לרב נחום אליעזר רבינוביץ עמ' 20, ועוד. ראה גם שו"ת בית הלוי ח"ב סי' ג.

¹⁵ כיוון בזה המחבר לדברי כמה אחרונים (שו"ת אבן"ז, יו"ד, סי' תנד, סעיף ו; נר מצוה לרבי יהודה סיד ח"א סי' יא מצוה כד; ועד). להסברים נוספים ראה: 'ארץ חמדה' לגר"ש ישראלי (ספר א, שער א, סימן ה, סעיף ט); החפץ חיים ב'ספר המצוות הקצר' (מצות ל"ת קצב); הרב דב ליאור (ספר הזכרון 'שם עולם' עמ' 495) שו"ת ים הגדול (חו"מ, סי' צז); ספר 'משמיע שלום' לרב שלום וידר (סי' נד); ספר מצות ה' לרב ברוך הלפרין (חלק מ"ע לרמב"ן מצות עשה ד); שו"ת שערי עזרא לרב בצרי ח"ב סי' קנה; ועוד, וראה סיכום הדעות ב'נחלת יעקב' עמ' 213-239.

דברים הסתומים ושיגו דעת בוראם כפי כח האדם, שנאמר 'כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים'

(רמב"ם, סוף הלכות מלכים)

דברי הרמב"ם הללו, החותמים את הלכות מלכים ומלחמותיהם, הם יסוד ההשקפה החרדית: מטרת האדם בעולם היא ללמוד תורה ולזכות לחיי העולם הבא. המשיח הוא רק אמצעי, שכן מציאותו תאפשר להתפנות ללימוד התורה בלבד. לפי דרך זאת קיום מדינת ישראל הוא חשוב, שהרי המדינה מסייעת ללומדי התורה ותומכת בהם מבחינה חומרית, אולם ערכה של המדינה הוא רק כאמצעי ללימוד התורה. גם ארץ ישראל, לפי השקפה זאת, היא אמנם מצוה חשובה אך היא איננה עמוד התווך של התורה. בארץ ישראל מתאפשר לימוד התורה, שהיא היסוד המרכזי והבולט.

ביטוי להשקפה זאת ניתן לראות בדברי של המאירי (כתובות קיא, ע"א), הצועד כדרכו בעקבות הרמב"ם:

'לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה גוים ולא ידור בחוצה לארץ אף בעיר שרבה ישראל'
(גמ') - שחוצה לארץ דירת קבע לגוים ולעובדי האלילים ואי אפשר שלא ללמוד מדרכיהם...

וכשם שאסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות, **שכל מקום שחכמה ויראת חטא מצויין שם דינו כארץ ישראל**, וכמו שאמרו 'כל הדר בבבל כאלו דר בארץ ישראל'. **שכל מה שאמרו לא אמרו אלא מפני שסתם חוצה לארץ אין חכמה ויראת חטא מצויין בה לישראל לרוב הצרות ועול הגליות שסובלים שם, אלא אם כן על ידי עמל גדול וצער גלגול סבל הצרות וההתיאש מהם לעבודת השם לשרידים אשר י"י קורא, וסתם ארץ ישראל חכמה ויראת חטא מצויין בה עד שמתוכם משיגים כבוד בוראם וזוכים ליהנות מזיו השכינה**, ועל זו אמרו אפילו שפחה שבארץ ישראל מובטחת לה שהיא בת העולם הבא, ועל דרך מה שיעד הנביא באמרו 'וגם על העבדים ועל השפחות אשפוך רוחי'

לעומת השקפה זאת, אותה מצאנו בדברי הרמב"ם, הרי שלדעת הרמב"ן למשיח ישנו תפקיד רחב בהרבה:

לתקן עולם במלכות ש-ד-י וכל בני בשר יקראו בשמך... יכירו וידעו כל יושבי תבל כי לך תכרע כל ברך...
ויקבלו כולם את עול מלכותך

תכלית העולם היא שכולם יכירו במלכות ה', ותפקידו של המשיח הוא להביא לידי כך: לקשר את העולם כולו אל השם יתברך, לחבר את החומר אל הרוח. לפי דרך זו העולם הזה, המלאכה, וארץ ישראל שבה מחברים בין גשמיות לרוחניות – הם מטרת העולם.

מעתה אנו מבינים מדוע לדעת הרמב"ן ארץ ישראל היא יסוד מוסד בתורה, אך לדעת הרמב"ם היא מצוה גדולה אך מרכזיותה פחותה.

זהו גם ההסבר להבדל שבין התורה לתלמוד: התורה היא גילוי ה' בעולם, ולכן ארץ ישראל עומדת במרכז, שהרי בארץ זאת ניתן לגלות קדושה בתוך הטבע והחומריות. לעומת זאת התלמוד מדריך אותנו בעיקר כיצד לנהוג באופן מעשי, ומשום כך רק הלכות מעשיות הנוגעות לארץ ישראל מוזכרות בו.

אם בתחילה היה נראה כי ישנה מחלוקת בין גישת הרמב"ם לגישת הרמב"ן הרי שעתה אנו רואים כי אין כאן מחלוקת, אלא שתי תפיסות שבאות לידי ביטוי בתורה ובתלמוד. אלו הן שתי מדרגות, זו לפני זו: גם הרמב"ן יסכים כי ברובד המעשי של החיים התורה עומדת במרכז, וגם הרמב"ם יסכים כי בעומק הדבר ארץ ישראל היא יסוד גדול בתורה. כשם שלדעת הרמב"ם מצוות הקרבת הקרבנות באה רק כאמצעי למלחמה בעבודה הזרה, אולם ברור שגם לדעתו יש גם ערך עצמי למצוות אלו¹⁶, כך גם בנידון

¹⁶ במורה נבוכים ג, מו הביא שהציווי על הקרבנות הוא כדי להרחיק את עם ישראל מעבודה זרה, אך ראה ברמב"ם הלכות מעילה ה, ח: "...וה'משפטים' הן המצוות שטעמן גלוי וטובת עשייתן בעולם הזה ידועה, כגון איסור גזל ושפיכות דמים וכיבוד אב ואם, וה'חוקים' הן המצוות שאין טעמן ידוע... וכל הקרבנות כולן מכלל ה'חוקים' הן, אמרו חכמים שבשביל עבודת הקרבנות העולם עומד...".

שלנו: המשיח וארץ ישראל הם אמצעים ללימוד תורה ולהגעה לחיי העולם הבא, אולם העובדה כי דווקא הם מסייעים לכך מלמדת אותנו שיש בהם תוכן רוחני עצמי ונשגב. רובד עמוק זה ביחס לארץ ישראל מצוי בדברי הרמב"ם עצמו המסביר כי ישנה הבטחה אלוקית שעם ישראל לא יגלה כולו מארץ ישראל, שהרי קיום התורה וקיום האומה הישראלית תלויים בישיבה בארץ ישראל:

דכתב הרמב"ם סוף פרק ה' מקדוש החדש דמה שאנו חושבין ראש חודש והמועדות בחו"ל אנו סומכין על חשבון בני א"י וקביעותם וכו' והוסיף בספר המצות עשין קנ"ג שאם יעדרו ח"ו בני ישראל מארץ ישראל חשבוננו לא יועיל כלום בשום פנים וכו', עין שם... לדעת הרמב"ם אבי התעודה צריך שיהיו ישראל בארץ ישראל ואם לאו בטל הכל חס וחלילה אחת דתו (שו"ת יוסף אומץ לחיד"א א סי' יט, וראה 'אם הבנים שמחה' פרק ג, סעיף ח).

גם הרמב"ן יסכים שיש חשיבות למימד הפרטי, ללימוד התורה והפרטי המביא את האדם לעולם הבא, אולם בארץ ישראל אנו מתעלים למדרגה גדולה יותר בה הפרט מתקשר אל הכלל ומביא לתיקון עולם במלכות ש-ד-י.